

OVERDRACHTSDOCUMENT

ALGEMEEN BESTUUR

**OP HOOFDLIJNEN EEN OVERZICHT VAN EN INZICHT IN DE
MAJEURE PROJECTEN EN (VERWACHTE) ONTWIKKELINGEN
WAAR HET ALGEMEEN BESTUUR DE KOMENDE PERIODE MEE TE
MAKEN KRIJGT C.Q. BESLUITEN OVER MOET NEMEN.**

Opgesteld in verband met de bestuurswisseling in maart 2019

VOORWOORD

Dit overdrachtsdocument heeft als doel een feitelijk overzicht te schetsen van de belangrijkste zaken die op dit moment binnen het waterschap spelen en de lopende en nieuwe ontwikkelingen waar Noorderzijlvest in de nieuwe bestuursperiode 2019-2023 mogelijk mee te maken krijgt, inclusief de financiële positie. Om dit beeld te kunnen schetsen, is geput uit eerder vastgestelde documenten, zoals het Jaarplan 2019 inclusief meerjarenperspectief, de Q3-rapportage 2018, de tekst die is ingestuurd voor de Nominatie Beste Overheidsorganisatie etc.

Met de informatie die in dit document is verzameld, geeft het overdrachtsdocument een doorkijk voor (aankomende) bestuurders en kan het als naslag dienen bij de voorbereiding op de verkiezingen, de coalitiebesprekingen en het coalitieakkoord. Wij bevelen daarvoor van harte aan dit overdrachtsdocument in samenhang te lezen met het Waterbeheerprogramma 2016-2021, het Jaarplan 2019, Waterschapspeil 2018 en de overige documenten waar naar wordt verwezen in de bijlage van het overdrachtsdocument.

Met dit document hopen wij u, zittende en aankomende bestuurders, een goede leidraad in handen te geven in de aanloop naar de waterschapsverkiezingen van maart 2019.

Het dagelijks bestuur van het
Waterschap Noorderzijlvest

INHOUD

1. INLEIDING.....	7
1.1 Leeswijzer	8
2. LOPENDE PROJECTEN, TRENDS EN ONTWIKKELINGEN	9
2.1 Algemene ontwikkelingen.....	9
2.1.1 Klimaatadaptatie.....	9
2.1.2 Duurzaamheid.....	10
2.1.3 Omgevingswet	11
2.2 Waterveiligheid	12
2.2.1 Hoogwaterbeschermingsprogramma	12
2.2.2 Veiligheidsbeoordeling primaire keringen	13
2.2.3 Uitvoeringsprogramma Droge Voeten 2050	13
2.2.4 Uitvoeringsprogramma No-Regret keringen	14
2.3 Voldoende en Gezond Water	15
2.3.1 Kaderrichtlijn water	15
2.3.2 Peilbesluiten in bodemdalingsgebied	16
2.3.3 Spoelmeer Noordpolderzijl.....	16
2.3.4 Onze assets op orde.....	16
2.3.5 Droogteperiode van 2018	17
2.4 Gezuiverd Water.....	18
2.4.1 Rioolwaterzuivering “Westerkwartier”	18
2.4.2 Herijking slibstrategie	18
2.4.3 Effluent voor hergebruik	19
2.4.4 Onze assets op orde.....	19
2.4.5 Samenwerking in de afvalwaterketen.....	20
2.5 Bestuur en Organisatie.....	21
2.5.1 Waterschapsverkiezingen 20 maart 2019	21
2.5.2 Nieuwe opzet P&C-cyclus	21
2.5.3 Waterbeheerprogramma 2022-2027.....	22
2.5.4 Aanpassing belastingstelsel waterschappen	22
2.5.5 Herijking Bestuursakkoord Water	22
3. FINANCIËN IN ÉÉN OOGOPSLAG	24
3.1 Begroting	24
3.2 Investerings.....	24
3.3 Schuldenlast	25
3.4 Kostentoedeling.....	25
BIJLAGE Kaderstellende documenten en handige links	27

1. INLEIDING

Waterschap Noorderzijlvest staat voor veilig en duurzaam waterbeheer. In een groot deel van Groningen, in Noord- en Midden-Drenthe en in een stukje Friesland zorgen wij onder meer voor droge voeten en schoon water. Met een beheergebied van 144.000 hectare met daarin bijna 400.000 ingezetenen, ruim driehonderd medewerkers en een begrotingsomvang in 2019 van circa € 82 miljoen zijn wij één van de kleinere waterschappen in Nederland. Dit doet niets af aan de omvang en veelvormigheid van de functies die wij vervullen en de taken die wij uitvoeren.

Zeespiegelstijging, bodemdaling en aardbevingen

Ook in Groningen hebben we te maken met de gevolgen van zeespiegelstijging. Als gevolg van jarenlange gaswinning is de bodem gaan dalen en beeft en schokt de aarde regelmatig. Er komt nogal wat kijken om ervoor te zorgen dat de inwoners in ons gebied ook in de toekomst veilig kunnen wonen en werken. Daarbij dragen we uit dat we weliswaar over het water gaan, maar er in ons gebied voor de mensen zijn.

We verstevigen dijken langs de Waddenkust en maken deze (waar nodig) meteen aardbevingsbestendig. Hetzelfde doen we met de keringen langs kanalen en met de kades in onze steden en dorpen. Een aardbeving met een magnitude van maximaal 5 op de schaal van Richter – wat volgens deskundigen een reële dreiging is – kunnen we op deze manier het hoofd bieden.

Door de bodemdaling is de Groninger bodem als het ware een soepbord geworden van waaruit het water niet zomaar wegstroomt. Dus hebben wij al vanaf de 80'er jaren van de vorige eeuw extra gemalen moeten bouwen.

Klimaatadaptatie en waterkwaliteit

Voor het bergen van de toegenomen hoeveelheid water leggen we waterbergingen aan, die zich tevens als natuurgebied kunnen ontwikkelen. Door het meanderen van beken te herstellen kan water bovenstrooms langer worden vastgehouden, waar ook de natuur bij gebaat is. Samenwerken met de natuur helpt ons ook om te zorgen voor een juiste chemische en biologische waterkwaliteit zoals de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) van ons vraagt.

Met de gemeenten zullen we de risicodialoog voeren waarbij we samen naar de gevolgen kijken van klimaatverandering voor het stedelijke en landelijke gebied en maatregelen definiëren.

Het is nooit af

De zeespiegel blijft stijgen, het klimaat verandert in een sneller tempo dan ooit is voorzien. Als gevolg daarvan krijgen we vaker met extreme weersomstandigheden te maken, zoals periodes van droogte en hitte (hittestress) en plotse heftige hoosbuien die tot wateroverlast kunnen leiden. Om dit het hoofd te kunnen bieden neemt Noorderzijlvest de regie. Samen met gemeenten, bedrijven en burgers treffen we maatregelen om de gevolgen van klimaatverandering

1.1 LEESWIJZER

Waterschap Noorderzijlvest heeft al zijn werk ondergebracht in 4 programma's: Waterveiligheid, Voldoende en Gezond Water, Gezuiverd Water en Bestuur en Organisatie.

Op dezelfde wijze is hoofdstuk 2 ingedeeld (paragraaf 2.2 tot en met 2.5), en maken we melding van de meest prominente (huidige en toekomstige) onderwerpen en ontwikkelingen die onder deze programma's vallen. In de eerste paragraaf van hoofdstuk 2 staan we stil bij de ontwikkelingen en trends die programma-overstijgend zijn. In hoofdstuk 3 maken we melding van de belangrijkste financiële gegevens die betrekking hebben op ons waterschap. Tot slot vindt u in de bijlage de verwijzingen naar de documenten die voornamelijk ten grondslag liggen aan dit overdrachtsdocument.

Het overdrachtsdocument kent inspringende tekst met een hoekkader. Het onderscheid is aangebracht om het verschil aan te geven tussen enerzijds de huidige stand van zaken, en anderzijds hoe deze projecten en ontwikkelingen doorwerken naar de nieuwe bestuursperiode per maart 2019.

2. LOPENDE PROJECTEN, TRENDS EN ONTWIKKELINGEN

2.1 ALGEMENE ONTWIKKELINGEN

Het waterschap ziet de onderwerpen *klimaatadaptatie*, *duurzaamheid* en *omgevingswet* als dusdanig belangrijk, dat ze tot het collectieve aandachtsgebied van de hele organisatie worden gerekend. Elk onderdeel van de organisatie is verantwoordelijk voor de inhoudelijke beleidsvoorbereiding van deze onderwerpen voor zover het de eigen werkzaamheden betreft. Op deze wijze worden deze onderwerpen een integraal onderdeel van het werk van het waterschap en geen op zichzelf staande bezigheden. De thema's worden hieronder behandeld.

2.1.1 Klimaatadaptatie

De belangrijkste initiatieven van Noorderzijlvest rondom dit thema worden toegelicht onder:

- Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie en de acties die hieruit voortvloeien;
- stimuleringsregeling;
- bijdrage aan het internationale kenniscentrum voor klimaatadaptatie.

Ten slotte is aandacht gewenst voor het Nationaal Programma Groningen.

Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie

Het waterschap ziet de onderwerpen klimaatadaptatie, duurzaamheid en omgevingswet als dusdanig belangrijk, dat ze tot het collectieve aandachtsgebied van de hele organisatie worden gerekend. Elk onderdeel van de organisatie is verantwoordelijk voor de inhoudelijke beleidsvoorbereiding van deze onderwerpen voor zover het de eigen werkzaamheden betreft. Op deze wijze worden deze onderwerpen een integraal onderdeel van het werk van het waterschap en geen op zichzelf staande bezigheden. De thema's worden hieronder behandeld.

Het beschrijft dat uiterlijk 2019 de regionale overheden (gemeenten voorop) de stresstesten uitgevoerd moeten hebben. Vereiste is dat na de stresstesten nog in 2020 de risicodialoog wordt gevoerd met alle betrokken partijen. Deze risicodialogen moeten weer uitmonden in een uitvoeringsagenda in hetzelfde jaar.

Stimuleringsregeling

Een belangrijke doelstelling binnen de klimaatopgave is ook dat de inwoners van Noorderzijlvest zich bewust zijn van klimaatverandering en de gevolgen daarvan voor het waterbeheer.

In het kader daarvan is het voornemen om in 2019 een stimuleringsregeling op te stellen. De contouren hiervan zullen dan ook duidelijk worden..

Kenniscentrum voor klimaatadaptatie en proeftuin

Noorderzijlvest is samen met een aantal andere noordelijke spelers partner bij het Global Centre of Excellence on Climate Adaptation. Bovendien is het waterschap een deelnemer van de proeftuin klimaatadaptatie die in het kader van deze samenwerking is opgetuigd.

Noorderzijlvest is samen met een aantal andere noordelijke spelers partner bij het Global Centre of Excellence on Climate Adaptation. Bovendien is het waterschap een deelnemer van de proeftuin klimaatadaptatie die in het kader van deze samenwerking is opgetuigd.

Nationaal Programma Groningen

In oktober 2018 hebben het Rijk, de 10 gemeenten in het aardbevingsgebied en de provincie Groningen een startdocument getekend voor het Nationaal Programma Groningen. Met dit programma is een investeringsbudget van € 1.15 miljard gemoeid voor de regio die het hardst getroffen is door de aardbevingsproblematiek. Vooral de programmalijn “Groningse natuur, energie en klimaat” is interessant voor ons waterschap.

Op dit moment buigen werkgroepen zich over de vraag aan welke doeleinden het geld besteed kan worden. In 2019 zal het bestuur verder worden betrokken.

2.1.2 Duurzaamheid

Op nationaal en regionaal niveau vinden veel bewegingen plaats t.a.v. dit onderwerp. De belangrijkste initiatieven voor ons waterschap zijn:

- het klimaatakkoord en de Regionale Energie Strategieën (RES) die hieruit voort zullen komen;
- afspraken tussen het Rijk, het Interprovinciaal Overleg (IPO), de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de waterschappen over duurzaamheid en onze eigen ambitie.

Klimaatakkoord en de RES

Het Klimaatakkoord heeft tot doel de uitstoot van broeikasgassen (met name CO₂) in de lucht aanzienlijk te verminderen. In 2018 moesten de plannen voor dit akkoord opgesteld worden, waarna vanaf 2019 met de uitvoering begonnen zal worden.

De regio's (provincies) krijgen ongeveer een jaar om een voorstel voor mogelijke maatregelen te presenteren aan het Rijk: de Regionale Energie Strategie (RES). Noorderzijlvest is al betrokken bij de ontwikkeling van de RES in de verschillende provincies. De RES vraagt om proactieve samenwerking en een regionale blik op het onderwerp.

Afspraken over duurzaamheid

Samen met de andere waterschappen is ons streven om in 2025 volledig energieneutraal te zijn. In 2016 heeft Noorderzijlvest het kader voor het eigen duurzaamheidsbeleid vastgesteld.

Om energieneutraliteit te bereiken, kijken we welke bijdrage we zelf kunnen leveren aan opwekking van duurzame energie (zon/wind) en naar de mogelijkheden van energiebesparing. Ook focussen we ons op een circulaire economie. Het gaat hierbij om het hergebruik en de terugwinning van grondstoffen uit onze rioolwaterzuiveringen.

2.1.3 Omgevingswet

In 2021 moet de Omgevingswet in werking treden. Deze wet moet zorgen voor een verdere integrale benadering van de leefomgeving en beoogd de besluitvorming over projecten te versnellen en te verbeteren. De wet stelt hoge eisen aan de samenwerking in de keten van overheden.

Een succesvolle invoering van de wet bij Noorderzijlvest vraagt om afstemming over de wijze van in- en extern samenwerken en aandacht voor het borgen van onze belangen op het gebied van waterbeheer. Het laatste zal onder meer worden gedaan door het opstellen van een watervisie. Verder vereist de wet acties op het gebied van onder meer digitalisering, juridische zaken en vergunningverlening en handhaving. Noorderzijlvest is begonnen met de voorbereidingen om succesvol het traject tot de invoering van de Omgevingswet te kunnen doorlopen. In de nieuw bestuursperiode zal met het algemeen bestuur gesproken worden over ambitie op proces en inhoud

2.2 WATERVEILIGHEID

Binnen het programma Waterveiligheid realiseren wij opgaven en doelen die bijdragen aan een veilig en bewoonbaar beheergebied. Naast bescherming tegen hoogwater vanuit zee en hoogwater in de boezem, hoort hier ook de calamiteitenbestrijding bij. De maatregelen voeren wij uit binnen een aantal (deel)programma's en projecten;

- Hoogwaterbeschermingsprogramma;
- Veiligheidsbeoordeling primaire keringen;
- Uitvoeringsprogramma Droge Voeten 2050;
- Uitvoeringsprogramma No-Regret keringen.

2.2.1 Hoogwaterbeschermingsprogramma

In het landelijke Hoogwaterbeschermingsprogramma (HwBp) werken Rijk en waterschappen intensief samen om Nederland te beschermen tegen overstromingen. Onder de vlag van dit programma werken we momenteel aan de volgende twee langjarige projecten:

- Dijkversterking Eemshaven – Delfzijl;
- Dijkversterking Lauwersmeerdijk.

Dijkversterking Eemshaven - Delfzijl

In 2014 is het waterschap begonnen met de eerste voorbereidingen voor de versterking en ophoging van circa 11 kilometer zeedijk tussen Eemshaven en Delfzijl. De uitvoering van het totale project kost circa € 132 miljoen, waarvan Noorderzijlvest € 9,7 miljoen bijdraagt. Dit krediet is verleend. Met de bodemdalingscommissie en de NAM zijn afspraken gemaakt over hun bijdragen. Het project ligt op koers en binnen het beschikbaar gestelde budget.

Het totale project moet per 1 januari 2020 zijn afgerond, binnen de nieuwe bestuursperiode.

De dijkversterking staat open voor koppelkansen via geïnitieerde opgaven van derden op het vlak van natuurwaarden, recreatie en duurzame energie. Het palenbos, getijdexpoelen, dubbele dijk en stadstrand Marconi zijn inmiddels afgerond of zijn bijna klaar. In december 2019 zijn naar verwachting ook de 3 windturbines op de Oostpolderdijk operationeel.

Dijkversterking Lauwersmeerdijk

De totale lengte van de Lauwersmeerdijk is ruim 9 kilometer. Delen van de dijk zijn afgekeurd op meerdere faalmechanismen en moeten worden aangepakt. In 2017 is gestart met de verkenningfase met als inzet om dit project binnen een tijdsbestek van 6 jaar af te ronden. Medio 2021 is de start voorzien van het daadwerkelijk aanpassen van de dijk waarna de dijk uiterlijk in 2023 kan voldoen aan de meest recente veiligheidsnormen. Begin 2019 vindt door het huidige bestuur nog besluitvorming plaats over het beschikbaar stellen van een krediet voor de planvormingsfase.

In de nieuwe bestuursperiode, rond de jaarwisseling van 2020/2021, is besluitvorming voorzien voor het kunnen gunnen van de daadwerkelijke maatregelen in het veld.

2.2.2 Veiligheidsbeoordeling primaire keringen

In 2017 zijn met de Waterwet de nieuwe normeringen voor primaire waterkeringen ingegaan. De Waterwet verplicht keringbeheerders elke twaalf jaar de toestand van de primaire waterkeringen te beoordelen en hierover te rapporteren aan de minister van Infrastructuur en Waterstaat.

Op 1 januari 2023 moet de eerste beoordeling zijn afgerond. Dit is een omvangrijke exercitie waarbij veel grondonderzoek moet worden gedaan.

Het AB heeft in twee delen krediet verstrekt voor een totaal van € 2.350.000,-. Deze middelen zijn toereikend om de beoordeling voor alle primaire keringen van Noorderzijlvest af te ronden.

Uit de lopende toetsing kan blijken, dat het tussentijds noodzakelijk is om de slib- en kleilaag tegen de buitenteen van de Waddenzeedijk te verwijderen. Indien dit het geval is, moet het nieuwe algemeen bestuur een besluit voor uitvoering en financiering worden gevraagd.

2.2.3 Uitvoeringsprogramma Droge Voeten 2050

Het in 2014 vastgestelde uitvoeringsprogramma Droge Voeten 2050 loopt. We realiseren binnen dit programma maatregelen om te kunnen voldoen aan de veiligheidsnormen voor de regionale wateren. Het programma bevat diverse maatregelen die in samenhang een pakket vormen waarmee de benodigde veiligheid wordt bereikt

De komende bestuursperiode is het inrichten van de waterbergingsgebieden in het Zuidelijk Westerkwartier voorzien, almede de uitbreiding van de pompcapaciteit van gemaal Schaphalsterzijl. Daarnaast optimaliseren we de waterberging in De Onlanden.

Binnen Droge Voeten 2050 bestaat een forse opgave voor de versterking van regionale keringen in ons beheergebied. We zijn inmiddels gestart met de versterking van 32 kilometer kade rond het Lauwersmeer. Naast deze kaden moeten er nog meer in ons beheergebied worden versterkt. Hiervoor loopt momenteel nader onderzoek en mogelijk is verdere besluitvorming over uitvoeringswerken noodzakelijk.

In de provinciale omgevingsverordening is de verplichting opgenomen, dat alle regionale keringen per 1 januari 2020 aan de gestelde normering voldoen.

Een bijzonder project is de uitbreiding van de pompcapaciteit van gemaal H.D. Louwes. Samen met de gemeente De Marne (straks Het Hogeland) en de provincie Groningen, verkennen we de mogelijkheid voor een gebiedsontwikkelingsproject waarbij ook opgaven en doelen van onze partners worden gerealiseerd.

We verwachten in de loop van 2019 een businesscase op basis waarvan besluitvorming voor het vervolgtraject kan plaatsvinden.

2.2.4 Uitvoeringsprogramma No-Regret keringen

De No-Regret keringen zijn regionale keringen die beschermen tegen het binnenwater dat in beheer is van waterschap Hunze en Aa's. Dit zijn onder andere de noordelijke kade van het Eemskanaal en de westelijke oever van het Noord-Willemskanaal. Met de provincie zijn afspraken gemaakt dat deze keringen per 1 januari 2019 aan de gestelde normeringen voldoen. Het waterschap staat hiervoor aan de lat. Van de totale opgave hebben wij 98% tijdig gerealiseerd. Voor de overige 2% geldt dat door werk-met-werk afspraken met de gemeente Groningen de uitvoering later zal plaatsvinden. Dit leidt niet tot tussentijdse veiligheidsrisico's.

2.3 VOLDOENDE EN GEZOND WATER

Binnen het programma Voldoende en Gezond Water realiseren wij doelen en opgaven waarmee wij het watersysteem inrichten om zo goed mogelijk aan de diverse belangen van gebruikers tegemoet te komen. Wij laten het watersysteem daarbij zoveel mogelijk natuurlijk functioneren zodat het klimaatbestendig, veerkrachtig en gezond is. Wij doen dit middels een aantal programma's en projecten. De meest prominente hiervan zijn:

- Europese Kaderrichtlijn Water;
- peilbesluiten in bodemdalingsgebied;
- spoelmeer Noordpolderzijl
- onze assets op orde.

Daarnaast verwachten we dat de nationale en regionale evaluaties over de droogte van 2018 nog aandacht en mogelijk besluiten van het nieuwe algemeen bestuur zullen vragen.

2.3.1 Kaderrichtlijn water

We bevinden ons halverwege de tweede planperiode van de KRW. Deze planperiode loopt tot en met 2021. Voor een deel van de voorgenomen maatregelen liggen we op schema, zoals bij de uitvoering van de maatregelen bij het Paterswoldsemeer en het beekherstel in Drenthe. De ontwikkelingen rondom de zuiveringsinstallaties te Marum (onderdeel van het project Rioolwaterzuivering "Westerkwartier", zie 2.4.1) en Winsum lopen nog achter. De realisatie van vispassages lopen achter op schema, doordat plannen van derden minder snel verlopen dan verwacht. De aanleg van natuurvriendelijke oevers (nvo's) lopen achter op schema, onder andere doordat grondverwerving langer duurt dan voorzien.

Nieuwe planperiode

De KRW kent 3 planperioden waarbinnen - op basis van tussentijds behaalde resultaten - nieuwe maatregelen moeten worden bepaald om uiterlijk in 2027 aan de gestelde doelstellingen voor de biologische en chemische waterkwaliteit te voldoen. De huidige periode is de tweede periode en loopt tot en met 2021.

Dit betekent, dat in de nieuwe bestuursperiode de behaalde resultaten van de huidige periode geëvalueerd worden en op basis van deze resultaten een nieuw maatregelenprogramma moet worden afgeleid. Een belangrijk element in de evaluatie zal zijn in hoeverre recent genomen maatregelen al effect hebben in de onderzoeksresultaten. Het is bijvoorbeeld bekend dat het meetbare effect van o.a. aangelegde natuurvriendelijke oevers of vistrappen soms pas een paar jaar na aanleg optreedt. Daarnaast kan het nodig zijn de typering van sommige wateren te wijzigen op basis van de meest recente inzichten, hiermee kunnen doelstellingen voor de betreffende watergang meer of minder streng uitpakken.

Omdat de provincies een rol hebben in de vaststelling van de maatregelenprogramma's en daarmee het realiseren van de doelen en de verantwoording naar het Rijk, werken waterschap en provincie nauw samen.

Uiterlijk eind 2021 moet het maatregelenprogramma voor de planperiode 2022-2027 worden vastgesteld.

2.3.2 Peilbesluiten in bodemdalingsgebied

Door bodemdaling ontstaan problemen in het watersysteem. Het Waterschap heeft een zorgplicht als het gaat om het optimaliseren van het peilbeheer en het vastleggen hiervan in peilbesluiten. In 2017 is daarom gestart met een meerjarenprogrammering om circa 45.000 hectare in bodemdalingsgebied versneld van een nieuw peilbesluit te voorzien.

De organisatie werkt op dit moment aan het peilbesluit voor het gebied De Delthe. In de nieuwe bestuursperiode zal hier als eerste besluitvorming over worden gevraagd. Daarnaast worden peilbesluiten voor o.a. Spijksterpompen, Fivelingoboezem en Electraboezem 1e schil opgestart. Vooral ten aanzien van deze laatste wordt voorzien dat deze qua belangen complex zal zijn en daarmee bestuurlijk belangwekkend. Naar verwachting leiden de peilbesluiten tot noodzakelijke investeringen in gemalen, stuwen, watergangen etc. Niet altijd zullen alle investeringen volledig ten laste van de bodemdalingscommissie zijn.

2.3.3 Spoelmeer Noordpolderzijl

Met de gemeente Eemsmond (straks Het Hogeland) zijn wij samen verantwoordelijk voor het onderhoud van de toegangsgeul in de haven van Noordpolderzijl. De onderhoudsbehoefte en daarmee gemoeide kosten nemen met de jaren toe. We zijn daarom een verkenning gestart met de gemeente en de provincie Groningen naar oplossingen om het dichtslibben van haven en geul tegen te gaan. Hiermee willen we de structurele kosten omlaag brengen, en tegelijkertijd de lokale landbouw- en natuurbelangen niet uit het oog verliezen.

De gesprekken en onderhandelingen met de diverse belanghebbende partijen zijn nog niet afgerond. Mogelijk kunnen begin 2019 de eerste contouren van een oplossing worden geschetst en kan inzichtelijk worden gemaakt of die oplossing qua natuurwetgeving en draagvlak reëel is. Dit zal in sterke mate bepalen of werkzaamheden in Noordpolderzijl haalbaar zijn en dus ook of dit item terugkomt in de nieuwe bestuursperiode.

2.3.4 Onze assets op orde

In de lopende bestuursperiode zijn een aantal onverwachte kostenposten opgedoemd die bij de aanvang van onze bestuursperiode niet in beeld waren, maar wel urgent bleken.

Daarom zijn er programma's gestart om aan bruggen, beschoeiingen en baggeren de komende jaren extra aandacht te geven en daar financiële dekking bij te zoeken

Bruggen

Als waterschap hebben wij 79 bruggen in eigen beheer. Wij zijn verantwoordelijk voor het veilige gebruik van en een veilige doorstroming van het verkeer over deze bruggen. Het ingezette uitvoeringsprogramma heeft tot doel het areaal aan bruggen binnen een bepaald tijdsbestek op een veilig onderhoudsniveau te brengen. Er is vooralsnog alleen de keuze gemaakt om voor 2019 een bedrag van € 2,4 miljoen aan te wenden om 5 bruggen te renoveren.

Voor een vervolgstap zijn nog geen financiën beschikbaar gesteld. In het meerjarenperspectief is al wel geanticipeerd op toekomstige investeringen.

Kades en beschoeiingen

Er loopt een inventarisatie om de aanwezigheid van kades en beschoeiingen in ons hele beheergebied nauwkeurig in beeld te brengen. Op basis hiervan kunnen nadere inspecties naar de onderhoudstoestand worden uitgevoerd en een meerjarenonderhoudsplan inclusief benodigde financiën worden opgesteld.

Besluitvorming over de nadere inspecties en het opstellen van het meerjarenonderhoudsplan heeft nog niet plaatsgevonden. Deze besluitvorming komt naar verwachting kort voor de zomer van 2019 naar het algemeen bestuur.

Baggeren

Om snel stappen te kunnen zetten is voor de jaren 2018 en 2019 een uitvoeringsprogramma baggeren opgesteld en voorzien van financiële middelen. Dit programma is echter niet voldoende om al het benodigde baggerwerk te kunnen uitvoeren.

Voor de jaren 2020 en verder is er nog geen programmering vastgesteld en zijn nog geen financiële middelen toegekend.

2.3.5 Droogteperiode van 2018

De grote droogte van 2018 heeft in Europa en ook in Nederland tot problemen geleid en zal naar verwachting nog tot veel maatschappelijke discussie leiden. Met de verwachting dat een dergelijke droogte zich in de voor ons liggende jaren vaker voor zal doen, is het van groot belang van de opgedane ervaringen te leren en zo nodig passende maatregelen te treffen. Vanuit de Landelijke Coördinatiecommissie Watervergoeding (LCW) is een tweeledige evaluatie voorgesteld. Een overkoepelende evaluatie waarbij wordt ingegaan op het functioneren van de nationale en regionale

crisisorganisatie en evaluaties van organisaties binnen de functionele droogteketen. De hiervoor genoemde evaluatie zijn in veel gevallen nog niet opgestart/afgerond. Conclusies en mogelijke maatregelen zijn dus nog niet bekend.

Noorderzijlvest is relatief ongeschonden uit de droogte gekomen, maar is wel onderdeel van de functionele droogteketen. Dit betekent, dat evaluaties en mogelijke maatregelen het waterschap direct aangaan en consequenties kunnen hebben voor ons. Mogelijk dat het algemeen bestuur dan nog om besluitvorming gevraagd zal moeten worden over ambitie en financiële middelen.

2.4 GEZUIVERD WATER

Binnen het programma Gezuiverd Water realiseren we doelen en opgaven waardoor we het afvalwater op een duurzame en efficiënte wijze inzamelen en zuiveren. We doen dit door op een bedrijfsmatige wijze naar onze zuiveringen te kijken, de samenwerking met o.a. gemeenten op te zoeken en de mogelijkheden voor (her)gebruik van grondstoffen uit het zuiveringsproces te onderzoeken. De meest belangrijke ontwikkelingen waar het nieuwe bestuur mee te maken gaat krijgen zijn:

- rioolwaterzuivering “Westerkwartier”;
- herijking slibstrategie;
- inzet effluent voor hergebruik;
- onze assets op orde;
- samenwerking in de afvalwaterketen.

2.4.1 Rioolwaterzuivering “Westerkwartier”

Eind 2018 heeft besluitvorming plaatsgevonden om de huidige zuiveringslocaties Marum, Zuidhorn en Gaarkeuken op te heffen en één nieuwe zuivering te bouwen op de bestaande locatie Gaarkeuken. Dit plan is ingezet, omdat de drie genoemde zuiveringen aan het einde van hun levensduur zitten en niet kunnen voldoen aan nieuw te stellen technische eisen. Daarbij geldt voor de locatie van Marum dat deze loost op het ecologisch kwetsbare Dwarsdiep. Hierdoor zien wij ons tevens gesteld voor hoge waterkwaliteitsdoelstellingen vanuit de KRW.

Uit het onderzoek blijkt, dat de meest efficiënte oplossing is om het afvalwater - dat nu nog wordt verwerkt op de zuivering van Marum en die van Zuidhorn - te verpompen naar de locatie van Gaarkeuken. Op de locatie van Gaarkeuken zal daarvoor een geheel nieuwe rioolwaterzuiveringsinstallatie worden gebouwd. Deze zal lozen op het Van Starckenborghkanaal, een ecologisch minder kwetsbaar water.

De kosten voor de bouw van de nieuwe zuivering en het opruimen van de oude locaties is geraamd op € 44 miljoen. In het jaarplan 2019 en het meerjarenperspectief is deze investering reeds opgenomen en genoemd.

Afhankelijk van de voortgang in het project wordt het nieuwe algemeen bestuur gevraagd het benodigde krediet in tranches te verlenen. Naar verwachting kan de nieuwe zuivering zo in 2022 in bedrijf worden genomen.

2.4.2 Herijking slibstrategie

Noorderzijlvest is 1 van de 7 zogenaamde ongebonden waterschappen. ‘Ongebonden’ betekent dat deze waterschappen geen aandeelhouder zijn in een verwerkingsfabriek voor zuiveringsslib, maar op contractbasis afspraken hebben gemaakt met eindverwerkers. Periodiek wordt vastgesteld wat de strategie voor de verwerking en afzet van slib voor een bepaalde periode moet zijn. Dit voeren we uit met enkele andere ongebonden waterschappen.

Uit eerder onderzoek is een ombouw van filterpersen naar membraamfilterpersen een no regret maatregel gebleken binnen de diverse slibstrategieën. Deze ombouw is al in gang gezet en naar verwachting vindt afronding hiervan plaats in 2019.

Besluitvorming over het te kiezen scenario komt eind 2019 op de tafel van het nieuwe bestuur.

2.4.3 Effluent voor hergebruik

Met de komst van het datacenter van Google in de Eemshaven is er een vraag naar koelwater ontstaan, iets wat in de directe omgeving van de Eemshaven niet beschikbaar is. North Water heeft daarom in samenspraak met de waterschappen en de provincie een plan ontwikkeld voor een waterfabriek op het terrein van de zuivering Garmerwolde. Deze waterfabriek zal eerst water uit het Eemskanaal opwerken tot koelwater. Tegelijkertijd worden plannen uitgewerkt om het effluent van de zuivering middels de waterfabriek geschikt te maken als koelwater. Hiermee kan een duurzame, toekomstbestendige watervoorziening worden gerealiseerd.

Afhankelijk van de voortgang in de onderzoeken en onderhandelingen, wordt het nieuwe bestuur gevraagd te besluiten over de inzet van het effluent.

2.4.4 Onze assets op orde

Binnen het programma Gezuiverd Water worden rioolwaterzuiveringen, rioolgemalen en persleidingen beheerd. Voor een optimaal bedrijfsrendement moeten deze in een goede staat van onderhoud zijn en probleemloos functioneren. Voor onze rioolgemalen hebben we al een lopend programma, in de komende jaren is het voornemen om verder in te zoomen op persleidingen.

Top 10 risico-persleidingen

In 2019 wordt gestart om de top 10 risico-persleidingen vanuit onderhoudsoptiek te inspecteren op staat van onderhoud. Op basis van dit plan wordt een meerjarig vervangingsplan opgesteld voor de jaren vanaf 2020.

Een inschatting van noodzaak, urgentie en kosten voor vervanging is nu nog niet te geven. Besluitvorming hierover vindt plaats in de nieuwe bestuursperiode.

Persleiding Groningen-Garmerwolde

Ook starten we in 2019 we met een onderzoek specifiek naar alternatieven voor de persleiding Groningen-Garmerwolde. Deze persleiding is voor ons van groot belang omdat dit de leiding is waarlangs nagenoeg al het afvalwater van de stad Groningen naar de rioolwaterzuivering Garmerwolde wordt getransporteerd.

Afhankelijk van de uitkomsten van het onderzoek wordt in de komende bestuursperiode mogelijk een kredietaanvraag voor verdere planuitwerking en uitvoering voorgelegd.

2.4.5 Samenwerking in de afvalwaterketen

De afspraken met betrekking tot de samenwerking in de afvalwaterketen met gemeenten, buurwaterschappen en waterbedrijven loopt tot 2020.

Op basis van de in 2019 te houden evaluatie wordt gekeken naar de mogelijkheden voor een vervolg en vindt bestuurlijke besluitvorming plaats.

2.5 BESTUUR EN ORGANISATIE

Binnen het programma Bestuur en Organisatie realiseren wij doelen en opgaven waarmee het bestuur en de organisatie goed aangehaakt en voorbereid is op lopende en aankomende ontwikkelingen. We doen dit door onze werkprocessen goed op orde te hebben, de verbinding te leggen en houden met onze buitenwereld en het bestuur in staat te stellen tijdig koers en richting te bepalen. In de komende bestuursperiode zien wij onder andere deze ontwikkelingen voor het nieuwe bestuur:

- waterschapsverkiezingen 20 maart 2019;
- nieuwe opzet P&C-cyclus;
- Waterbeheerprogramma 2022-2027;
- aanpassing belastingstelsel waterschappen;
- herijking Bestuursakkoord Water.

2.5.1 Waterschapsverkiezingen 20 maart 2019

De voorbereidingen van de waterschapsverkiezingen zijn al in volle gang. Op basis van wat tot nu toe bekend is over de invulling van de geborgde zetels en over de partijen die mee doen en de daaraan verbonden kandidatuur van potentiële bestuursleden, is de verwachting gerechtvaardigd dat het nieuwe algemeen bestuur voor het overgrote deel uit nieuwkomers zal bestaan. Dat maakt het belang van een goede en zorgvuldige bestuurlijke overdracht zo mogelijk nog groter dan deze al is.

Voor het nieuwe bestuur wordt een uitgebreid introductieprogramma voorbereid om de bestuursleden snel en goed bekend te maken met de organisatie en het bestuurs- en waterschapswerk van Noorderzijlvest'.

2.5.2 Nieuwe opzet P&C-cyclus

In 2018 heeft het algemeen bestuur zich de vraag gesteld hoe het bestuur op een hoger strategisch niveau van besturen kan komen, waarbij er meer ruimte is voor een thematische discussie en het vooraf kunnen stellen van inhoudelijke en financiële kaders. Dit heeft geleid tot het opzetten van een nieuwe planning- en controlcyclus (P&C-cyclus) en de keuze om te gaan werken in een viertal programma's; Waterveiligheid, Voldoende en Gezond Water, Gezuiverd Water en Bestuur en Organisatie. Binnen de programma's zijn thema's benoemd waaraan doelen worden gekoppeld en financiën worden toegekend.

Deze nieuwe werkwijze is voor het Jaarplan 2019 voor het eerst toegepast. In de loop van 2019 worden de financiële beleidsregels (de Verordening beleids- en verantwoordingsfunctie waterschap Noorderzijlvest en de Nota financieel beleid 2016) nog aangepast op de nieuwe werkwijze.

Omdat 2019 het eerste jaar is waarin de nieuwe P&C-cyclus wordt toegepast, is het voornemen de nieuwe werkwijze in het algemeen bestuur te evalueren na afloop van een volledige jaarcyclus.

2.5.3 Waterbeheerprogramma 2022-2027

Het Waterbeheerprogramma is de plek waar het bestuur op hoofdlijnen haar beleid en doelen formuleert voor een periode van 6 jaren en daarmee koers en ambitie voor het waterschap uitzet. Het huidige Waterbeheerprogramma loopt in de nieuwe bestuursperiode af, namelijk in 2021.

Dit betekent, dat er met ingang van 2022 een nieuw vastgesteld Waterbeheerprogramma voor de periode 2022-2027 moet zijn. In 2021 wordt de bestuurlijke (formele) vaststellingsprocedure doorlopen om per 1 januari 2022 over een nieuw Waterbeheerprogramma te kunnen beschikken.

De ambtelijke organisatie bereidt momenteel het proces voor dat moet leiden tot de vaststelling van een nieuw Waterbeheerprogramma eind 2021. Voor een globaal beeld: de voorbereidende werkzaamheden en de discussie met het algemeen bestuur over de wijze waarop zij betrokken wil zijn, zullen al in de loop van 2019 starten. Ook wordt dan uitgewerkt op welk vlak er keuzes zijn te maken en waar besluitvorming al vast ligt ten gevolge van (wettelijke) verplichtingen en programma's. Voor 2020 is de inhoudelijke uitwerking voorzien.

2.5.4 Aanpassing belastingstelsel waterschappen

Op 31 mei 2018 heeft de Commissie Aanpassing Belastingstelsel (CAB) advies uitgebracht over de aanpassing van het belastingstelsel van de waterschappen. Sindsdien zijn de waterschappen over dit voorstel in Unieverband met elkaar in gesprek. De Unie heeft de waterschappen eind 2018 een voorstel voorgelegd, waarin gevraagd is voorlopig in te stemmen met de onderdelen waar grote mate van overeenstemming over is (voor de zuiveringsheffing, verontreinigingsheffing en de watersysteemheffing) en in te stemmen met nader onderzoek en uitwerking van het gebiedsmodel en de bijdrage van natuur. De Unie van Waterschappen kan op deze wijze gefundeerd verder werken aan het uiteindelijke integrale voorstel van de belastingaanpassing, die voor zover nu bekend in de Ledenvergadering van 13 december 2019 wordt behandeld.

De discussie over de aanpassing van het belastingstelsel is een bestuurlijk belangwekkend onderwerp. In 2019 zal dit onderwerp nog een aantal keer op de agenda van het algemeen bestuur terug komen.

2.5.5 Herijking Bestuursakkoord Water

In 2011 hebben de VNG, het Rijk, De Unie van Waterschappen, provincies en drinkwaterbedrijven een Bestuursakkoord Water afgesloten om de doelmatigheid van het waterbeheer te vergroten. Dat betekent: minder bestuurlijke drukte, heldere verantwoordelijkheden en slim en kostenefficiënt samenwerken om zo noodzakelijke investeringen niet te laten leiden tot onnodige stijging van de lokale lasten voor burgers en bedrijven. Het uiteindelijke doel van het bestuursakkoord water is om te kunnen blijven zorgen voor veiligheid

De afspraken uit het Bestuursakkoord Water lopen tot 2021. Voor de periode van 2021 en daarna, moet uitgezocht worden of er een vervolg komt op het Bestuursakkoord Water en hoe dit er dan uit moet komen te zien.

Sinds het opstellen van het akkoord in 2011 doen zich enkele nieuwe uitdagingen voor die bij het opstellen van het akkoord nog niet in beeld waren. Op 31 oktober 2018 zijn daarom enkele nieuwe en hernieuwde afspraken bij het bestuursakkoord gevoegd:

- de kansen te verkennen die de informatiesamenleving biedt voor de samenwerking;
- aan de slag te gaan met het voorkomen en tegengaan van digitale dreigingen voor onze bedrijfsvoering, het beheer van ons watersysteem en de afvalwaterzuiveringen;
- de regionale samenwerking verder te ontwikkelen en daarbij met name in te zetten op het tegengaan van de personele kwetsbaarheid van de vijf betrokken organisaties en;
- gezamenlijk te zorgen voor een goede implementatie van de Omgevingswet voor wat betreft de aspecten van het waterbeheer en drinkwaterwinning.

Een deel van deze afspraken is reeds opgenomen in lopende ontwikkelingen. Een ander deel zal in de komende bestuursperiode een plek moeten krijgen. De verwachting is dat dit nog leidt tot het voorleggen van voorstellen aan het nieuwe bestuur.

3. FINANCIËN IN ÉÉN OOGOPSLAG

3.1 BEGROTING

De omvang van de waterschapsbegroting in 2019 bedraagt circa € 82 miljoen (het totaal van de lasten). In de komende jaren wordt een toename verwacht tot ongeveer € 92 miljoen in 2022.

Aan baten is in 2019 een bedrag geraamd van circa € 15 miljoen, met een verwachte groei naar plusminus € 16 miljoen in 2022. Deze relatief hoge bate komt door de samenwerking op het terrein van zuivering en slibverwerking met ons buurwaterschap Hunze en Aa's.

De netto lasten worden opgebracht door de belastingbetaler. In 2019 is dat een bedrag van € 67 miljoen. Deze loopt naar verwachting op naar € 76 miljoen in 2022. In onderstaande diagram is aangegeven hoe de netto lasten per programma zijn verdeeld. De toename van de netto lasten in de komende jaren vindt met name plaats bij het programma Voldoende Water.

BEGROTINGSOVERZICHT 2019

INKOMSTEN IN MILJOENEN		UITGAVEN IN MILJOENEN	
WATERSYSTEEMBEHEER	39,6	WATERVEILIGHEID	9,0
ZUIVERINGSBEHEER	25,4	VOLDOENDE WATER	20,1
TOTAAL	65,0	SCHOON WATER	17,6
INZET RESERVES	1,9	BESTUUR EN ORGANISATIE	20,2
TOTAAL	66,9	TOTAAL	66,9

3.2 INVESTERINGEN

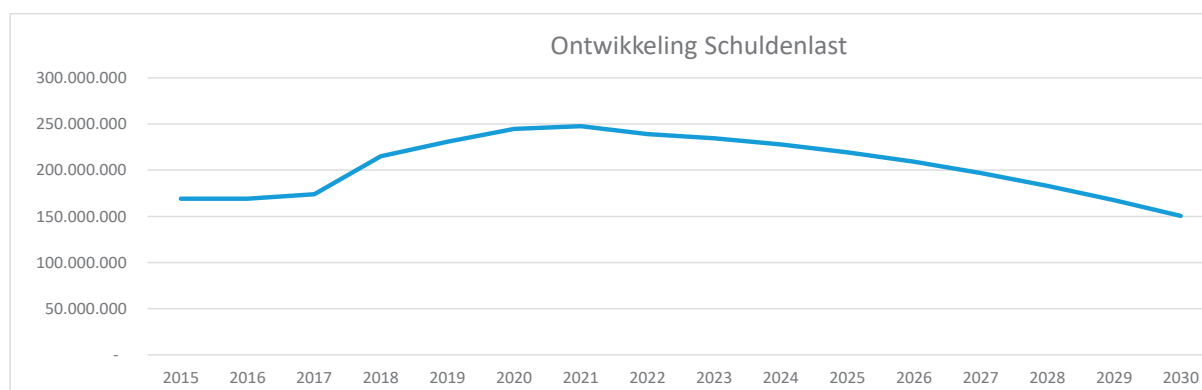
Een ander belangrijk onderdeel van de jaarlijkse begroting is het vaststellen van het investeringsprogramma. Zoals uit de teksten hiervoor blijkt, voert het waterschap in de komende jaren een fors investeringsprogramma uit. Een deel van de investeringen wordt vergoed vanuit externe bronnen (bijdragen en subsidies van derden), maar het overgrote deel betaalt het waterschap zelf. In 2019 wordt in totaal € 116 miljoen geïnvesteerd, waarvan het waterschap € 65 miljoen zelf betaalt. In de drie jaren erna bedragen de verwachte bruto investeringsuitgaven € 50 tot € 60 miljoen per jaar.

3.3 SCHULDENLAST

Bestuurlijk zijn er in de afgelopen jaren zorgen geuit over de hoogte van de schuldenlast. In de loop van de tijd is deze steeds verder toegenomen en de vraag die gesteld is, is of het waterschap op de lange termijn kan blijven voldoen aan zijn verplichtingen. De rentestand is nu laag, maar wat als de rente sterk zou stijgen, wat is daarvan dan het effect op de jaarlijkse begroting? Het aandeel van de zogenaamde kapitaallasten (afschrijvingen en rente) is inmiddels ongeveer 30% van de totale begroting. Mede gezien de grote investeringen waar het waterschap (nog) voor staat, zal dit aandeel groter kunnen worden en daarmee de vrij besteedbare ruimte verlagen. Uitgaande van een gematigde ontwikkeling van het tarief.

Bij de vaststelling van het Jaarplan 2018 is door het algemeen bestuur een schuldenplafond ingesteld van € 250 miljoen. In de Kaderbrief 2019-2022 (juli 2018) is aangegeven dat in de komende jaren dit plafond niet wordt bereikt. Daarbij is uitgegaan van een realisatie van 70% van de voorgenomen investeringen (ervaring van afgelopen jaren). In het jaarplan 2019 met meerjarenperspectief 2019-2022 is uitgegaan van een verwachte realisatie die gemiddeld ligt tussen de 80 en 90%. Projecten die nu al in uitvoering zijn (zoals voor de keringen) worden conform planning (100%) uitgevoerd. Voor nieuwe projecten is rekening gehouden met een onzekerheidsfactor van 30%. De conclusie is, dat in de komende jaren de schuldenlast onder het maximale plafond van €250 miljoen blijft (zie onderstaande grafiek). Het risico is echter aanwezig dat het ingestelde plafond wel wordt bereikt indien alle projecten voor 100% worden uitgevoerd.

Het is aan het nieuwe bestuur om eventueel nieuwe keuzes te maken in het beperken van de (nieuwe) investeringen of in het bijstellen van het schuldenplafond.

3.4 KOSTENTOEDELING

Op grond van wettelijke voorschriften was Noorderzijlvest verplicht om in 2018 een nieuw kostentoedelingsonderzoek uit te voeren. In september 2018 zijn de uitkomsten vastgesteld, en de nieuwe toedeling is in werking getreden per 1 januari 2019. In de infographic ziet u hoe dit per categorie voor een gemiddelde situatie uitwerkt. In de infographic ziet u hoe dit per categorie voor een gemiddelde situatie uitwerkt.

- a. 30,00 % aan de ingezetenen;
- b. 19,10 % aan de zakelijk gerechtigden van ongebouwde onroerende zaken, niet zijnde natuurterreinen;
- c. 0,30 % aan de zakelijk gerechtigden van natuurterreinen;
- d. 50,60 % aan de zakelijk gerechtigden van gebouwde onroerende zaken.

Ontwikkeling belastingdruk in euro

Meerpersoons huishoudens (eigen woning)	Meerpersoons huishoudens (huurwoning)	Agrarisch bedrijf	Natuur	Wegbeheer	MKB bedrijf (zonder woning)
					
2019 € 389	2019 € 275	2019 € 6.053	2019 € 265	2019 € 138.800	2019 € 1.779

BIJLAGE: KADERSTELLEND DOCUMENTEN EN HANDIGE LINKS

Algemeen

Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie - www.ruimtelijkeadaptatie.nl
Duurzaamheidsbeleid - [Duurzaamheidsbeleid Waterschap Noorderzijlvest.pdf](http://Duurzaamheidsbeleid%20Waterschap%20Noorderzijlvest.pdf)
Unie van Waterschappen, omgevingswet - www.uvw.nl/omgevingswet
Unie van Waterschappen, omgevingsvisie - www.uvw.nl/omgevingsvisie
Unie van Waterschappen Waterschapspeil - [Waterschapspeil 2018.pdf](http://Waterschapspeil%202018.pdf)

Waterveiligheid

Programma Droge Voeten 2050 - www.noorderzijlvest.nl/droge-voeten-2050

Voldoende en Gezond Water

Europese Kaderrichtlijn Water - www.noorderzijlvest.nl/kaderrichtlijn-water
Bruggenprogrammering - [Programmering bruggen.pdf](http://Programmering%20bruggen.pdf)

Gezuiverd Water

Waterketen Groningen-Drenthe - www.waterketengroningendrenthe.nl

Bestuur en Organisatie

Waterbeheerprogramma - Waterbeheerprogramma.pdf
Addendum Bestuursakkoord Water - [Aanvullende afspraken Bestuursakkoord Water.pdf](http://Aanvullende%20afspraken%20Bestuursakkoord%20Water.pdf)
Inzending beste overheidsorganisatie - Noorderzijlvest-naitsoeznmoardoun.pdf

Financiën

Jaarplan 2019 - [Jaarplan 2019.pdf](http://Jaarplan%202019.pdf)

Kostentoedeling

- [Kostentoedelingsverordening en toelichting watersysteembeheer.pdf](http://Kostentoedelingsverordening%20en%20toelichting%20watersysteembeheer.pdf)
- [Toelichting op de Kostentoedelingsverordening watersysteembeheer.pdf](http://Toelichting%20op%20de%20Kostentoedelingsverordening%20watersysteembeheer.pdf)
- [Besluit Kostentoedelingsverordening watersysteembeheer.pdf](http://Besluit%20Kostentoedelingsverordening%20watersysteembeheer.pdf)

Unie voorstel wijziging waterschapsbelastingen

- [Brief Aangepast voorstel tot wijziging waterschapsbelastingen.pdf](http://Brief%20Aangepast%20voorstel%20tot%20wijziging%20waterschapsbelastingen.pdf)
- [Bijlage 1 Aangepast voorstel tot wijziging waterschapsbelastingen.pdf](http://Bijlage%201%20Aangepast%20voorstel%20tot%20wijziging%20waterschapsbelastingen.pdf)
- [Bijlage 2 Reacties op inbreng waterschappen over voorstel waterschapsbelastingen.pdf](http://Bijlage%202%20Reacties%20op%20inbreng%20waterschappen%20over%20voorstel%20waterschapsbelastingen.pdf)

